

הדר ליפשיץ

הנצי"ב ויחסו לישוב ארץ ישראל

הקדמה*

חוקרי ההיסטוריה רואים את ראשית התנועה הציונית בשנות המ' של המאה שעברה. (תרמ"ב). הלבוש הארגוני הראשון היו אגודות חובבי ציון שהחלו להתארגן אז בקהילות השונות מראשית הקמתה ניכרו בציונות ההבדלים בין נאמני תורת ישראל לעוזבי מקור מים חיים. בועידת דרוזגניק (תרמ"ז) הציע הרב אלישברג זצ"ל אב"ד דבויסק, לבחור ששה גבאים אשר שלשה מהם יהיו רבנים מפורסמים ושלשה מהם – אנשים נכבדים מפנות העם, ועמם יתייעץ הד"ר פינסקר (ראש חובבי ציון) בכל דבר הנוגע לישוב הארץ. הצעתו התקבלה, ונוסף לו נבחרו הרב נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל ראש ישיבת וולוז'ין. והרב שמואל מוהליבר זצ"ל אב"ד ביאליסטוק. הפעיל ביניהם בענין היה הרב מוהליבר. הנצי"ב מוולוז'ין היה "עמוס בעבודת הישיבה הקדושה", אך בשל גדלותו היתה לחברותו בתנועה משקל מיוחד, באגרותיו היה מראשוני גדולי ישראל שהתייחסו למיוחדות התקופה, היחס לשאינם שומרי תורה ומצוות ושיתוף הפעולה עמם, נושאים העומדים בכבשון המאמין עד ימינו.

בחבור זה אביא מדבריו בסוגיות אלו.

כעין נבואה – להושיב נשמות הארץ

הנצי"ב ראה בהתיישבות בארץ בתקופתו חלק מ"ביאה שאחר הגלות" דברים אלו נראים כסותרים דברי הרמב"ם כפי שהביאם.¹

"אם בימי משה לא נתבשר סדר הגאולה עד בא העת, מכ"ש בגאולה העתידה... אי אפשר לחשוב מצד השכל, היאך יעשה הקב"ה... ויפה הורה לנו... הרמב"ם: וכל אלו הדברים וכי"ב לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו... אין סדור הויות דברים אלה ולא דקדוקיהם עיקר בד"ת, ולעולם לא ישימם עיקר... אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר".

* ר' בצלאל לנדוי שליט"א פירסם שני מאמרים מקיפים "הנצי"ב במערכה למען ישוב ארץ-ישראל וקדושתה" בתוך ניב המדרשיה, תמוז תשל"ד, עמ' 251-278 ו"המעין", ניסן תרל"ד עמ' 24-11 ותמוז תשל"ד עמ' 46-27. כאן עניינינו בהתייחסותו הרעיונות לבעיות התקופה.

1. המגיד, 1885, גליון 47.

2. המעין, ניסן תשל"ד, עמ' 10-6 (הובא ע"י ר' בצלאל לנדוי שליט"א).

נוכח זה תמוהה מוחלטות הנצי"ב בהתייחסותו לישוב הארץ.

קול דודי דופק בהמון ישראל להושיב נשמות הארץ.³

"עלינו להקיץ לקול רצון ה' הנשמע בקצה העולם ועד קצהו."⁴

הנצי"ב הסביר כיצד הגיע למסקנות מחודשות אלו. לא מתוך סדור האגדות ודקדוק בהם נתבשר על העתיד. דרך התבוננות נוקבת בדורו הבין מקור המתהווה.

"עתה כי אנו רואים שבא התעוררות להושיב נשמות הארץ, יש לנו להבין כי קול המון כקול שדי בדברו ואין לנו לחשוב תכליתם וטעמם כי אם כך רצון ה'."⁴

"רואים אנו כי כך החלה ההשגחה העליונה יתברך להושיב ע"י בניה נשמות הארץ, כי הלא בימי גלות שפניא ופורטוגל היתה השעה יותר מוכשרת מצדנו להאחז בארץ, והתוגר מושל הארץ פתח לבני ישראל שערי ארצו בזרועות פתוחות, ובכל זאת לא עלה על דעת גדולי ישראל וחכמיהם להאחז בארץ אבותיהם, ומזה אנו רואים כי אז לא הגיע עוד הרצון מלפניו יתברך להושיב את הארץ. ועתה, אם כי התועלת אלינו לא גברה כ"כ, כי מה יכולים אנחנו בהשתדלותנו להציל כושלי ישראל, אבל עלינו להתחזק בזה מצד שאנו רואים כי כך סבב בעל הסבות יתברך עלינו להשכיל."⁵

כיצד נשמע 'קול דודי'? ברצון גדולי ישראל והעם כולו להושיב את הארץ. מדוע דוקא דור זה זכה לכך? "הנסתרות לה' אלוקינר". למרות שטעם הדבר מכוסה,

"הנגלות לנו כי אחרי שנתעורר הרעיון בקרב ישראל מקצה העולם ועד קצהו, בכל מקום אשר אנחנו מפוזרים וקול המון כקול שדי בדברו ע"י נביאיו, וע"כ עלינו להמשך אחרי קול דבריו זה לבטוח בו ית' שיגמור אחרינר."⁵

שתוף עם "משכילים" בישוב הארץ

בתקופת הנצי"ב החל להתפשט מגרמניה רעיון הקהילות הנפרדות. הנצי"ב התנגד לו בחריפות.

"בדור החי שרבו אפיקורסות שבושי דעות באמונת התלמוד... הורו והוא עצה להיות נשמר מדור זה, להפרד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט... עצה זו קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה."⁶

3. שיבת ציון, אברהם יעקב סלוצקי ורשה תר"ס, עמ' 17.

4. המליץ, 1890, גליון 76.

5. שיבת ציון עמ' 9-5.

6. "על ימין ושמאל" מופיע בשו"ת "משיב דבר" סי' מ"צ.

בתנועת חובבי ציון התעוררה הבעיה במשנה תוקף. האם יש לזוּם פעילות התנדבותית עם שאינם שומרי תורה ומצוות. היו מגדולי ישראל שהציעו להקים ארגון לישוב הארץ על טהרת החרדים (ביניהם הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק זצ"ל בעל "בית הלוי") הנצי"ב חלק עליהם, ואף ראה זכות בשתוף פעולה זה בגלל אחדות ישראל כלל ובתקופה זו בפרט.

"הסגולה השניה (בתנועת חו"צ) היא ההתאחדות הרוחנית של הרבה דעות שונות למרכז אחד, אשר היא תל תלפיות לכל פזורי עם ה', הן במקומות מפוזרים, הן בדעות שונות בהליכות עולם של ישראל, וזכינו שזה הענין של ישוב הארץ, הוא הבריה התיכון המבריה את ישראל מקצה העולם ועד קצהו לדעה אחת בזה הענין ובשעה שכל ישראל מאוחדים נקראו כולם חברים, כדאיתא במסכת חגיגה כ"ז דבשעה שכולם כאיש אחד הרי כולם חברים, אהובים וברורים, ובקרבם אלקים ישכון וישפוט במישרים".

"כמו שהיה בימי עזרא הסופר שקבץ איזה אלפים בבבל מכל סוגי בני אדם, גדולי תורה ויראי ה' וגם מאותם האנשים נושאי נשים נכריות, אשר היו מורגלים בחילול שבת ולא ידעו את התורה כלל, כל אלה נתקבצו והכינו ישוב הארץ בערים עד שאח"כ נתמלאה הארץ מבניה".⁵

הנצי"ב מבין לליבם של המתנגדים לחובבי ציון "כונתם לשם שמיים" אך תוקף התנגדות זו בחריפות.

"ואת אשר שמע מעלתו כי מדברים סרה על יושבי הארץ כי מחללים שם שמיים לפי ידיעתי ע"פ החקירה הוא דבת שקר. ולמודים אנחנו להשמט מישוב הארץ בטענה זו כמש"כ בשה"ש רחצתי את רגלי איככה אטנפם". ואי' במדרש רבה ע"ד שלא רצו לשוב בימי כורש לאי' שאמרו רחצתי את רגלי מטינופת ע"ז ר"ל, שאותו מקום משיאני לע"ז. וידוע שהיו תרעומות רב על אותו הדור, ככי הנראה מסדור אותו השיר ובגמרא יומא כ".

למרות הקלקולים הנאלצים משתוף פעולה עם חילוניים, שהנצי"ב היה ער להם, תמך בענין.

"אמנם יש טעם נכון (בדברי המתנגדים) באשר רואים שהענין בכלל מתהלך ומתנהג ע"י אנשים שאין מהם תקנה שיוציאו בידם מתוקן כל צרכו, ואני ידעתי מזה, וגם הנני חושש לדבר... ובכל זאת חשבתי כי טוב לעשות מצוה שלא כהוגן, משלא לעשות כלל, וכדאיתא במנחות דף מ"ח אומרים עמוד וחטא בשביל שתזכה באותו ענין".⁷

7. ניב המדרשיה, ירושלים, תמוז תשל"ד, עמ' 271. (הובא ע"י ר' בצלאל לנדוי שליט"א).

הנצי"ב כגבאי בחובבי ציון

הנצי"ב היה ראש המדברים למען אגודות חר"צ, למרות זאת, כשהוצע לו להתמנות כאחד משבעת הגבאים הראשיים התלבט אם לקבל את התפקיד. בישיבת וולוז'ין, חיי רוחו, היה עמוס בעבודה. "איני מופנה למצוה אחרת אשר אפשר להתקיים בידי אחרים". כתב "חלילה להיות מתרפה בעסק הגבאות, ולהיות נקרא בזה חבר לאיש משחית".⁸

התרפות "גדולי ושלומי אמונת ישראל במדינת ליטא וזאמוט" במצוה זו, הניעה את הנצי"ב "לקרא שמו על האגודה". כך, קיוה, יגבר אמונם בתיקון התנועה. אכן, תמיכת ראש ישיבת וולוז'ין. בחובבי ציון אינה מצוה היכולה להעשות בידי אחרים. אולם, תנאי התנה הנצי"ב לראשי חר"צ.⁹

"אם לא יתוקן זה הדבר אין לי לשלוח אצבע בזה, ומה גם להפריע איזה שעות מעבודת הישיבה הקף חיי רוחי אלקים יכוננה עד עולם".¹⁰

פעילות הנצי"ב היתה בהתאם למגמתו, הוא פירסם כרוזים ומאמרים התומכים באגודת חר"צ, יחד עם זאת נאבק בחריפות לתיקון רוחני. על תלונת ה'משכילים', מדוע הוא דורש מהמתיישבים הקפדה יותר מהנדרש מיושבי חר"ל*, ענה, כי היה דורש זאת מיושבי חר"ל אך אין בכוחו, לעומת המתיישבים התלויים בהם. "על מנת כן (שידקדקו במצוות) אנו עושים צדקה וחסד עמהם". כאשר נאמר לנצי"ב על מתיישבי גדרה כי הם "פוקרים ומחללי שבת" הציע לפצותם בכסף ולהחזירם לחר"ל¹¹ בלהט המאבקים שקל פרישה מחובבי ציון.¹²

שורשי מאבקי הנצי"ב לקיים מצוות במושבות ארץ ישראל, מרובים יותר, מהפעילות הקבועה של גדולי ישראל בגולה לתקון העם. היחוד בהם מבואר ב"העמק דבר".

"השפעת טוב הארץ תלוי אך בהשגחת ה' ובמעשה תורה ועבודה וגמ"ח".¹⁵

- * מ.ל. לילנבלום כתב, באירוניה, לאוסישקין. הגאון מוולח'ין עודנו מאריך במוסרו והצעותיו, וכפי הנראה יחפוץ לעשות את הקולנויות למקומות של תורה כוולח'ין. ד"ר פינסקר התפלמס עם הנצי"ב אם היו הגבאים הגאונים מסכימים עמי ועם חברי שאין עלינו לאכשורי דרא, כמו שאנו מסכימים עמם לאפרושי מאיסורא".
- 8. כתבים לתולדות חיבת ציון, א' דרויאנוב, אוסדה תרע"ט, 679.
- 9. עיין מאמריו של בצלאל לנדוי שליט"א המתארים פעילות הנצי"ב בחר"צ.
- 10. כתבים 739.
- 11. שם 721.
- 12. שם 709.
- 13. שם 699.
- 14. דברי הנצי"ב בענין לא מצאתי, אך עולה כך מדברי הרב מוהליבר לנצי"ב "איך עלה על דעת כת"ר להסתפק בדבר שאול. נקבל יותר שחר על הפרישה". אגרות ציון ו', בתוך "ספר שמואל", ירושלים, הסתדרות המזרחי, תרפ"ג, עג' פ"ה.
- 15. העמק דבר שמות, ג', ו.

את הפסוק "ארץ אשר עיני ה' אלוקיך בה"¹⁶ מפרש הנצי"ב.

"הוסיפה תורה לומר דגם בזה אינו שוה לכל המדינות, אע"ג שנדרשים לגשם להשקות השדות מכ"מ אין להם דאגה מזה, בטבע המדינה להיות גשם בעתו, משא"כ א"י ה' אלוקיננו דורש אותה, אינו נותן גשמים אלא ע"פ חקירה לפי המעשים".

הנצי"ב מגדיר את "המעשים הנחקרים".

"בא"י אשר עיני ה' בה בגידולי השדה ותלוי בשמירת המצוות התלויים בארץ כמו שביעית ותר"מ".

דבריו אלו לא היו רק בחינת דרוש וקבל שכר אלא הוראה מעשית למנהיגי הישוב היהודי בא"י. מכוחם הזה"ר את פינסקר, ראש חובבי ציון.^{17,18}

"בזה האופן (אי הקפדה על מצוות) ירעש כל בנין פרי השתדלותנו גם לפני ה' אשר עיניו בה מראשית השנה ועד אחרית שנה, ואנו נצרכים ליורה ולמלקוש בעתו. ולא ככל מדינות חוץ אשר מניעת הגשמים אין שכיח, ומכש"כ לשתיה אין צורך לגשם כלל, אבל בא"י אם ח"ו גשמים נעצרים אין מים לשתות".

בנו, הרב מאיר בר אילן, סיכם פעילות הנצי"ב.

"לא כנגד עוברי עבירה בתור שכאלה כתב ודרש שישנו את מעשיהם, כי אם באשר הם מבוני הארץ וממציבי צורת החיים".

סכום

התבוננות בדברי הנצי"ב מתמיהה. הוא טוען בעקבות הרמב"ם "דבר זה לא נדע איך יהיה עד שיבא" אך קובע "קול דודי דופק", למרות זאת, היסס אם להשתתף בתנועת חובבי ציון. גם כאשר נשא עול הגבאות על שכמו, שקל לפרוש ממנו כשנראה לו שמאבקו אינם נושאים פרי.

העיון מבהיר מורכבות יחסו. אין לעסוק במדרשי הגאולה לצפות העתיד, אך "קול המון כקול שדי בדברו ע"י נביאי" להושיב נשמות הארץ. לא המדרשים לבדם מובילים למסקנה זו. הנצי"ב שמע את קול דודי הדופק, עתה, על פתחינו. אין ציווי, כעין נבואי, זה אומר לזנוח החזקת התורה. מצות ישוב הארץ, אם יכולה להעשות בידי אחרים, פטור ממנה הנצי"ב. אולם, את תמיכת ראשי ישיבת וולוז'ין, רק הנצי"ב, כמו כן, יכול להביא, עם 'נדוניה' זו, עליה שמחו בח"צ כמוצאי שלל רבי כרוכה פעילותו כגבאי. אך השתתפותו "על תנאי" שיתוקן הענין, למען ישוב הארץ התלוי בשמירת מצוות, אם לא יעלה בידיו לתקן הענין, לא יפריע לעצמו בעבודת הישיבה הקדושה, היא חיי רוחו של ראש ישיבת וולוז'ין.

16. דברים י"א י"ב.

17. שם שמות י"ב כ"ז.

18. הרב מאיר בראילן, רבן של ישראל, הסתדרות המזרחי באמריקה, ניו יורק, תש"ג.